
Helena Ložar - Podlogar

Vrbiške šjeme*

Skrivnost pustne tradicije v Vrbici pri Ilirski Bistrici

Dolina reke Reke v njenem zgornjem toku je za raziskovalca ljudskega izročila še vedno neraziskano področje. V Podgori, zahodnem delu doline, 4 km od Ilirske Bistrice, leži vas Vrbica. Kljub obsežni anketi o maskah, ki jo je izvedel Niko Kuret preden je zastavil svoje monumentalno delo Maske slovenskih pokrajin, so vrbiške šjeme ostale skrivnost, ki so jo Vrbičani, dokler se leta 1998 niso odločili, da se predstavijo na karnevalu na Ptuj, dolgo hranili le zase. Kot dopolnilo Kuretovi monografiji in zborniku O pustu, maskah in maskiranju, avtorica predstavlja tridnevno pustno dogajanje v tem kraju in svojevrstne pustne like, ki jim lahko dokažemo vsaj sedemdesetletno tradicijo.

The upper stream of the Reka river valley is still a secret for researchers. In Podgora in the western part of the valley, four kilometers from the town of Ilirska Bistrica, lies the Vrbica village. Even though Niko Kuret had conducted an extensive research before writing his monumental work titled Maske slovenskih pokrajin (Masks of Slovene Regions), the carnival masks from Vrbica, called the vrbiške šjeme, remained a secret until 1998. This was the year when the residents of Vrbica decided not to keep the masks to themselves any longer, but to present them at the Ptuj Carnival festivities. This paper, written as a supplement to Kuret's monograph and to the publication on Carnival festivities throughout Slovenia O pustu, maskah in maskiranju (Carnival, Carnival Masks and Masquerading in Slovenia), describes three-day Carnival events in Vrbica and the unique masks whose tradition spans at least seven decades.

Uvod

Včasih si zgolj iz strokovne radovednosti ogledamo kakšno turistično-folklorno prireditev, bodisi, da je to festival "narodnih noš" ali predstavitev šeg in navad kakršne so ohceti, mlatev, košnja, razne ročne spretnosti in drobne obrti itn., najbolj pa ljudi

---

* Poenostavljen zapis za lokalno poimenovanje "vrbiške šjeme".

pritegnejo pustni karnevali. Ne da bi veliko pričakovala, sem si na pustno nedeljo leta 1998 ogledala karneval v Ribnici na Dolenjskem. Pri takih prireditvah gre navadno za mimohod pustnih skupin iz različnih krajev Slovenije in sosednjih dežel, nekakšno revijo, rekla bi celo *izložbo* oz. predstavitev mask. Ni veliko dogajanja, maskiranci hodijo v skupinah, predstavljajo se s transparentom, na katerem piše, kako se skupina imenuje (npr. kurenti, orači, lavfarji, škoromati, pustóvi, mačkare ipd.) in od kod so; le tu in tam kakšna maska (najbolj to velja za korante) zapusti skupino in se pomeša med gledalce. S tribune nekdo po zvočniku napoveduje posamične »etnološke« skupine. Takih prireditev v krajih, kjer so kljub dolgemu pustnemu času organizirane na sámo pustno nedeljo, ko bi se sicer moral »dogajati pust« v domačem okolju, se udeležijo tiste skupine, ki svojo dejavnost bolj usmerjajo v folklorne prireditve kakor v skrb za ohranitev tradicije doma. Pravzaprav ne po svoji krivdi, saj je razumljivo, da se radi predstavijo v drugih krajih in navsezadnje jih lahko tako tudi raziskovalci ljudskega (pustnega) izročila spoznamo in z njimi navežemo stik. Nad datumom bi se morali, in ponekod se na srečo že, zamisliti organizatorji prireditve, ki udeležence potegnejo iz njihovega domačega okolja oz. jih s povabilom silijo v težave, kar včasih celo izzove spore v pustni skupini.

Tista pustna nedelja v Ribnici pa je zame kljub vsemu bila nov izziv – prvič sem videla *šjeme*, ki jih, ne povsem po krivdi posameznih, dolgo maloštevilnih raziskovalcev šeg in s tem tudi pustnega izročila, zaman iščemo v strokovni literaturi. Leta 1998, ko so Vrbičani gostovali na Ptuj, so šjeme v Ribnico prišle iz Vrbovega in jih pozneje, ko sem jih na pustne dni iskala v domačem okolju, nisem več srečala. Po pripovedovanju vem o njih le to, da se udeležujejo karnevalskih sprevodov v Postojni, da so bile nekoč drugačne, s papirnatimi naličji, *lovc* je imel »pangelce« iz krep papirja, krzveno pokrivalo pa v obliki stožca, pa tudi to, da so izdelavo kožnih naličij in nekaterih glavnih impozantnih likov prevzeli od sosedov iz vasi *Vrbica*, kar Vrbičanom seveda ni povsem všeč; zdi se kakor da se v domačem Vrbovem tradicija ni obdržala.

Tudi *vrbiške šjeme* sem prvič spoznala v Ljubljani, ko so se na predpustni petek, 8. februarja 2002, na sam slovenski kulturni praznik, predstavile na sejmu Alpe–Adria s programom, ki je sicer doma na sporedu na pustno nedeljo. Vendar jim tistega leta pustna nedelja ni bila naklonjena: neusmiljeno je deževalo in preprečilo vsakršno prireditev pa tudi moje neposredno terensko spoznavanje z njimi. Tako je okrnjena skupina na pustni torek dopoldne lahko izvedla le skrajšani nedeljski program in ga združila s torkovim obhodom po hišah. O pustu 2003 sem se ponovno odpravila v Vrbico, tokrat s kolegom *Naško Križnarjem*, ki je z očesom etnologa in s spretnostjo filmskega snemalca šjeme prvič strokovno dokumentiral.¹ V lastnem šjemskem arhivu, ki ga vzorno vodi *Boris Prosen*, pa Vrbičani hranijo tudi domači posnetek *Pust – Vrbica 1935–1996*, ki ga je leta 1996 posnel in dopolnil s starimi filmskimi in fotografskimi posnetki *Marjan Prosen*. Za pomoč pri pisanju tega prispevka, kot primerjalno gradivo k lastnim opažanjem in zapiskom, sem smela uporabljati tudi video, ki ga je za Televizijo Koper – Cappodistria leta 2000 pripravila *Barbara Kampos* s snemalcem *Blažem Svetino*.

* * *

Preden je Niko Kuret zastavil svoje monumentalno delo *Maske slovenskih pokrajin*,² je dotlej zbrano, deloma tudi objavljeno gradivo želel dopolniti. Leta 1969 je pri

¹ Naško Križnar, *Vrbiške šjeme*, Vrbica 2003 (videokaseta). Dokumentacija AVL.

² Niko Kuret, *Maske slovenskih pokrajin*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1984.

takratnem Skladu Borisa Kidriča prijavil petletno raziskovalno nalogo *Maske na Slovenskem*⁵ in jo leta 1974 zaključil z obsežnim elaboratom. Po vsem slovenskem ozemlju je organiziral veliko anketno akcijo in k sodelovanju pritegnil tako mlade etnologe kakor tudi zunanje sodelavce Inštituta za slovensko narodopisje oz. informatorje. Ilirska Bistrica z okolico ima v inštitutskem arhivu oznako *Teren 21*; sem pa spadata tudi komaj 4 km oddaljeni vasi Vrbovo in Vrbica. Torej bi med tem gradivom upravičeno pričakovali vsaj skromno omembo *šjem*, še posebej zato, ker danes vemo, da so leta 1968, torej samo leto pred začetkom Kuretovega pozvedovanja, veličastne vrbiške šjeme obiskale tudi Ilirsko Bistrico. Pa ni tako.

Pri Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU je leta 2003 izšla monografija *O pustu, maskah in maskiranju*,⁶ v bistvu zbornik referatov z dveh mednarodnih posvetov (Ptuj 2000 in Cerklje 2001), ki naj bi bil *nov rezultat večletnih raziskav etnoloških ustanov in posameznikov v različnih slovenskih pokrajinah v drugi polovici 20. stoletja*. Nastal je iz *žele in potrebe po dopolnitvi Kuretovega dela s spoznanji zadnjih raziskav*,⁵ ali drugače povedano: nadaljevanje in nadgraditev Kuretovega življenjskega dela, kar je od nas, sodelavcev Inštituta za slovensko narodopisje, žele in pričakoval. Prav raziskave mask so namreč bile rdeča nit od prvih let obstoja inštituta, njegova raziskovalna stalnica. Žal tudi v tem zborniku ne najdemo šjem: iz preprostega vzroka, ker jih do leta 2002 še nihče ni raziskoval, še več, zanje sploh nismo vedeli.

Domovina šjem

Dolina *Vélike vode*, kakor domačini pravijo reki Reki v njenem zgornjem toku, pod strmim, z grmičevjem zaraslim Golim vrhom, je za raziskovalca ljudskega izročila še vedno skrivnost, ki jo bo treba začeti počasi odstirati. V Podgori, zahodnem delu doline, leži vas *Vrbica* s svojim *Dolnjim* in v pobočje odmaknjenim *Gornjim krajem*, kjer izvirajo trije občasni potoki, ki se izlivajo v Veliko vodo. Do nje se pride po cesti, ki se sredi Ilirske Bistrice odcepi levo, mimo vasi Jasen in Vrbovo, proti Zabičam v t. i. *Kočansko dolino*. «O Kočanih nam nihče ne zine.» se že sredi 19. stoletja v Novicah huduje *Janez Bilc*, ki v več nadaljevanjih zanimivo in slikovito opisuje pot čez Knežak in raznovrstnost pokrajine. Najprej pove, da je to, seveda «merjeno» s koraki, «dve uri dolga in eno uro široka dolinica,» ki se razprostira «na izhodni strani Primorja in se naslanja proti izhodu in severju na Horvaško, proti zahodu na Kranjsko, na južni strani se drži Čičarije.» Med gorovjem, ki jo obdaja, je najvišji vrh Kozlek, s katerega je čudovit razgled na Nanos, Pivko in celotno *bistriško dolino*, z vsemi cerkvicami in gradovi, pogled se odpre na celo Čičerijo in «v sinji daljini vidiš *jadransko morje* z otokoma Kerkom in Čersom. Vidiš celo versto juliških planin in pod nogami ti je *kočanska dolinica*. Tam se mirno skrivaje Reka vali in goni celo versto mlinov in žag.»⁶ Starejši ljudje so govorili, da naj bi tam bilo nekoč jezero, ki pa je usahnilo, ostale pa so vrbe, iz katerih so ljudje izdelovali gnojne koše in košare. Tako imamo že na dlani etimologijo imen obeh vasi (Vrbovo, Vrbica) in vrbiških šjem.

⁵ Raziskovalna naloga 1969–1974 s podporo Sklada Borisa Kidriča (nosivec: Dr. Niko Kuret): *Dopolnjevanje gradiva o maskah na Slovenskem*. Teren 21, Vzhodni Kras, Pog. št. 511/56–69, 511/37–70, 618/69–72. Tipkopis. (Arhiv ISN ZRC SAZU).

⁶ *O pustu, maskah in maskiranju*. Razprave in gradiva. (ur. Jurij Fikfak, Aleš Gačnik, Naško Križnar, Helena Ložar - Podlogar), Ljubljana, Založba ZRC SAZU, 2003, 348 str.

⁵ Jurij Fikfak, Predgovor v zbornik *O pustu, maskah in maskiranju*, 7 sl.

⁶ *Janez Bilc, Kočanska dolina*. (Ozir po domači). Novice 14, 12. 7. 1856, 397.

Vrbiške šjeme (šjeme)

«Srečanje z *vrbiškimi šjemami* je srečanje z večnim bojem med dobrim in zlim, med svetlobo in temo ter med starim in novim,» – je zapisal Romeo Volk v zgibanki,⁷ ki jo je za svojo promocijo februarja 2001 izdalo «Kulturno društvo Vrbiške šjeme». Izročilo maskiranja domačini lahko dokažejo vsaj za sedemdeset let, ker pa so se dolga leta *šjemali* le za svoje veselje, ostajali v lastnem okolju, odmaknjenem od velikih pustnih prireditev, so ostali takorekoč v senci svojih sosedov v Brkinih – *škoromatov*, o katerih je že 1952. leta pisal Metod Turnšek,⁸ jih pozneje dokumentiral Radoslav Hrovatin, v šestdesetih letih pa še Niko Kuret,⁹ če se omejimo le na najzgodnejše raziskave. Društveni predsednik *Boris Prosen* se spominja pusta še iz otroških let, ko so se Vrbičani prvič po 2. svetovni vojni spet našemili. Bilo je leta 1952, ko je Boris imel komaj tri leta. «najbolj nam je otrokom pusta znal pričarati ... Miha Logar p. d. Nancn, ki je umrl leta 1959, star kar 101 leto.»¹⁰ Logarjevo pripovedovanje je poznejšim fantom in možem ostalo v spominu: zavedati so se začeli, kako daleč v preteklost sega v Vrbiči šjemska tradicija, ki se je prenašala iz roda v rod, se tako, kljub prekinitvi, ki so jo povzročili medvojni in povojni dogodki, ohranila, obnovila, zaživela in se kot domače izročilo, torej brez tujih primesi, danes bogati. «V tistih povojnih letih naše šjeme niso bile tako bogate kot danes, časi so bili pač drugačni. Tako smo pravzaprav vrbiški otroci zrasli z njimi. Kot šolarji smo se redno šemili in posnemali starejše. Tako nam je potem, čeprav že odraslim, pust ostal v krvi,» je za TV prilogo Primorskih novic še povedal Boris Prosen, ki se je leta 1968 tudi sam prvič dejavno vključil v pustno družčino in so se Vrbičani, po dolgih letih premora, v šjemskem sprevodu predstavili v Ilirski Bistrici. «Tisti dan, na dan pusta, sem imel iti v vojsko, pa sem šel šele drugi dan,» si je zapomnil Boris in to tveganje že samo po sebi dokazuje, kaj je mladim pomenila taka oživitvev domače tradicije.

Najstarejši ohranjeni dokument o vrbiških šjemah je črno-bela fotografija neznanega avtorja iz leta 1935, ki jo hrani Boris Primc. Na njej lahko prepoznamo 28 maskirancev, posneta pa je bila ob takratnem obisku šjem v Ilirski Bistrici. Potem so ponovno šli v Bistrico šele leta 1952, vendar so se, kakor trdijo sami, vmes vsako leto *šjemali* doma, v iste like, čeprav za to nimajo materialnega dokaza. Iz vasi tedaj pač niso hodili, doma pa jih verjetno ni nihče fotografiral. S svojim obiskom so pozneje Bistričane le občasno razveseljevali: prišli so leta 1968, potem še 1979 in 1983, od 1996, ko se jih je od 120 odraslih krajanov *ošemilo* kar 90, pa redno pridejo vsako leto. Prav leta 1996, ko je *Marjan Prosen* dogajanje snemal na video, je tudi *Romeo Volk* med prvimi v Primorskih novicah obsežnejše spregovoril o vrbiških «predpustnih dnevih, polnih posebnega razpoloženja,» ko imajo fantje in dekleta, otroci in starejši polne roke dela. «Skriti pred radovednimi očmi pripravljajo *larfe*, šivajo in na podstrešjih iščejo primerna oblačila, popravljajo in na novo izdelujejo pustne rekvizite.»¹¹

⁷ Vrbišče šjeme. Izdalo Kulturno turistično društvo Vrbišče šjeme. Besedilo, barvne fotografije in oblikovanje Romeo Volk. Vrbiča, februar 2001 (zgibanka).

⁸ Metod Turnšek, *Od morja do Triglava. Narodopisni zapiski iz slovenskega obrobja*. Prva knjiga (*Od Istre preko Tržaškega in Goriškega do Benečije*), Trst 1952.

⁹ Več o tem Jurij Fikfak, *Pripovedi o škoromatih*, v: *O pustu, maskah in maskiranju*, 209–219.

¹⁰ Primorske novice, TV priloga (Pust, pust, širokih ust), št. 9, 4. 3. 2000, str. 27.

¹¹ Romeo Volk, *Vrbiške šjeme (vrbišče šjeme)*. Primorske novice, »7. val«, 16. 2. 1996.

Vrbiške šjeme 1935: najstarejši ohranjeni dokument

Vrbiško pustno izročilo »skoraj nima primerjave med sicer bogato primorsko in slovensko pustno dediščino,« je še zapisal R. Volk in pri tem mislil na eni strani na res enkratne glavne protagoniste šemske skupine in na podedovano in priučeno tehniko izdelave larf, na drugi strani pa na razpoloženje v vasi v predpustnem času, ko izdelujejo maske in se skupina pripravlja na obhod, pa čeprav samo doma. In vendar se *vrbiške šjeme*, kljub svoji enkratnosti, tudi lepo vključujejo ne samo v slovensko pustno dediščino, temveč v dediščino širšega srednjeevropskega prostora. V številčno zelo bogati skupini šjem nastopajo tako *antropomorfne* in *zoomorfne*, kakor tudi ena *fitomorfna* maska.

Po nastanku maskiranja je najstarejša živalska preobleka; živali so predstavljene ali v pravi obliki, celo velikosti, s štirimi nogami ali pa sicer z živalsko glavo in preobleko, hodijo pa po dveh – torej so ambivalentne, izražajo dvojnost, mešanico med živaljo in človekom, lahko jih razumemo kot povezavo med obema – v tem primeru so to *antropoidne maske*. Med *zoomorfnimi* maskami sta kot najstarejši izpričani *jelen* in *srnjak*, poznana v Srednji in Zahodni Evropi še iz dobe Keltov, ko je bila jelenja maska verjetno del kulta nekega božanstva. Maske jelenov, srnjakov in košut so se ohranile vse do krščanskih stoletij, ko so jih cerkvene prepovedi skoraj povsem zatrle.¹² Na drugi

¹² Niko Kuret, *Tipološke različnosti mask, v: Maske slovenskih pokrajin*, 71.

strani pa so, največkrat pod tujimi vplivi in povezano s trgovino, postale zelo priljubljene *ekvidne* maske, kakršne so konji in *kamele*.¹³

Po številu in raznovrstnosti pa je seveda največja skupina *antropomorfnih*, tj. človeku podobnih mask, zgledov iz resničnega življenja v neposrednem okolju: praviloma se povsod pojavljajo kot nasprotujoči si skrajnosti: svetle in temne, gosposke in uboge, stare in mlade, betežne in pokončne, suhe in debele, pritlikave in velikanke itn. Predstavljajo posamezne socialne plasti (berači, cigani, kmetje kot orači, sejalci, žanjice, mlatiči itd., meščani, gosposka, poklice in dejavnosti (gozdar, čevljar, slikar, muzikant, piskrovez, kramar, zdravnik, policaj, trgovec, dimnikar, lovec, coprnica, hudič, kot strašilen in obenem komičen lik) in starostne skupine (starci kot posamezniki ali v paru kot ta star in ta stara, pijanec in pijanka, zaljubljeni, otroci).

Rastlinske (*fitomorfne*) maske, včasih povsem fantazijske, so v svojem zgodovinskem razvoju povezane s kultom zelenja in rodovitnosti. Srečamo jih tako v pomladanskih jurjevskih obhodih, tedaj odete v mlado zelenje, kakor tudi med zimskimi obhodniki, od katerih je najbolj poznan v mah odet *divji (gozdni) mož* s strašljivim naličjem, izpričan že v srednjem veku. Njegov sopotnik je od glave do petá oblečen v bršljan in prijaznejšega obraza. Domovina teh mask je predvsem predalpski in alpski svet, na Slovenskem pa sta oba lika (divji mož kot *Pust in ta bršljanast*) npr. med *cerkljanskimi lavfarji*. Omenjeni glavni tipi maskirancev imajo svoje predstavnike tudi med vrbiškimi šjemami.

* * *

Priprave na pustne dni, dogovarjanja, razdeljevanja posamičnih vlog in samo šemanje ustvarijo med Vrbičani posebno razpoloženje; vso šjemsko obleko namreč izdelajo sami in se pri tem do potankosti držijo izročila; za izdelavo kožnih naličij, *larf*, uporabljajo posebno tehniko, ki jo obvlada le nekaj domačinov in za katero je potrebno nemalo ročne spretnosti, domišljije in estetskega čuta. Na kalupih oblikovana naličja iz platna ali živalske kože so bila na Slovenskem ponekod poznana sicer že vsaj od konca 19. in začetka 20. stoletja, predvsem pa med obema vojnama, kar nam potrjujejo nekatera poročila (npr. iz Idrije) in tudi stari ohranjeni kalupi (npr. iz Pečin nad Slapom ob Idrijci).¹⁴ Izročilo usnjenih larf, za katerih izdelavo so uporabljali t. i. *kopito*, je potrjeno tudi pod Krvavcem.¹⁵ V Vrbiči pa, kjer je vsak lik tako ali drugače povezan izključno z življenjem in dogodki domačega kraja, so larfe prvotno izdelovali iz mehov za nošenje žita v mlin, danes pa so narejene iz ovčje nape (kože), saj je tod prav ovčereja pomembna gospodarska dejavnost. Napo namakajo v vodi, da je mehka in voljna, medtem oblikujejo kos jelševega debela v velikost in obliko glave. Razmočeno napo natančno napnejo čez oblikovan les in jo z žeblički na gosto pritrdijo nanj ter pustijo, da se osuši in tako obdrži obliko modela. V to osnovo izrežejo odprtine za oči in usta, dodajo obrvi, trepalnice, po potrebi brke, nato vsak lik dobi še ustrezno poslikavo. Tisti, ki so bili »posvečeni« v izdelavo larf in so dojeli tehniko, vsako leto poskrbijo, da nihče od sodelujočih (razen muzikanta, ki ne nosi larfe) ne ostane brez usnjenega naličja.

Skupine mask, značilne za določeno pokrajino ali naselje, praviloma tako v preobleki in obnašanju kakor v obrednih obhodih spoštujejo svoje krajevno izročilo. Tudi *vrbiške*

¹³ *Kamela* pogosto nastopa v pustnih sprevodih na Štajerskem in Dolenjskem, še bolj pa kot t. i. *žentovanjska maska*, vedno pa je povezana s trgovanjem, bodisi da prodajajo njen tovor ali pa njo samo, in jo potem ubijejo.

¹⁴ N. Kuret, *Maske slovenskih pokrajin*, 67, 68.

¹⁵ Tone Cevc, *O pustnih šemah in šegah v vaseh in zaselkih pod Krvavcem v Kamniških Alpah*, v: *Traditiones. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje* 1., Ljubljana 1972, 173–180.

šjeme niso izjema; vsak lik ima svojo zgodovino, vse je povezano z življenjem domačega okolja ali z izkustvom posameznika, četudi še iz časov, ko so kot vojaki služili vojsko v italijanskih kolonijah v Abesiniji (Etiopiji) in Eritreji. Od časa do časa pa si omislijo tudi nov lik. Eden med izdelovalci je tudi *Boris Čekata*, ki se je, po lastnih besedah, kar nekaj let pripravljal, da bi naredil nov lik. Ko se je spomnil svojega očeta, ki je iz vrbovih šib pletel, *pleu*, košare, je zamisel dozorela: izdelal je *košárja*, *košúvarja* oz. *vrbíčana* – še po imenu predstavnika Vrbiče.

Izdelava naličij – larf (1997). Iz arhiva Borisa Prosenca

Kdo se skriva pod določeno masko, je bila nekoč strogo varovana skrivnost. Celo med sabo se niso prepoznali in izdajalca bi kaznovali z izključitvijo iz skupine. Prav tako so se do leta 1968 smeli šemati le fantje in možakarji, nikakor pa ne ženske. Ker pa je vas majhna (*le 40 hiš s 124 volilci*), šjemska skupina pa velika, so staro pravilo, hočeš nočeš, morali prekršiti.

Vrbiške šjeme (vseh skupaj je skoraj 60 različnih likov), čeprav nastopajo strnjeno in se posamični liki bistveno ne oddaljujejo od osrednjega dogajanja, se vendarle kot celota, podobno kot še kje v Sloveniji,¹⁶ delijo v dve simbolni skupini: *bele in črne šjeme*, ali

¹⁶ Kot primer navajam npr. *zagoriške mačkare* v Dobrépolju na Dolenjskem, kjer so bele mačkare tudi *ta gosposke* (gl. H. Ložar - Podlogar, *Mačkare – pustni otok sredi Dolenjske*, v: *O pustu, maskah in maskiranju*, 221–231).

kakor pravijo domačini, na *gosposke* in *njihove podložnike*, ki so kmetje in delavci. Gosposke šjeme, ki jim obraz zakrivajo zelo lepe larfe, so vse oblečene v belo: moški v belih, s širokim, lepo izvezenim pasom prepasanih srajcah s kravato okoli vratu, ob straneh belih hlač navzdol je prišita 2–3 prste široka rdeča ali modra obroba, na glavi nosijo črn, zgoraj raven trd klobuk z rdečim trakom. Ženske so v dolgih belih *čítlah*, spodaj okrašenih s cikcakastimi *bordurami*, pod čitlo je še *kólla* s čipkami (navadno je to spodnje krilo), ogrnjene so s pisanim pletom, na glavah imajo z rožami okrašene svetle klobučke, v rokah pa torbico iz blaga (pompadurca). Vsi imajo lepe, gosposke *krvále* (sprehajalne palice). Med njimi so tudi enako oblečeni otroci. Na repu sprevoda belih šjem v paru stopata *Munc* in *Munka*, »prišleka« iz sosednje hrvaške vasi Mune. Za razloček od drugih gosposkih, prijaznih šjem je Munc resnega obraza, v črnem fraku z belimi rokavicami in s cilindrom na glavi, kravato pa si je zavezal v pentjo. Starikava Munka nosi nazaj *povit fečuo*, čez kratko krilo bel čipkast *fertoh*, čez jopo, *načičkano z naborki in volanci*, pa ima ogrnjen plet. Vse gosposke šjeme hodijo, držeč se pod roke, zelo dostojanstveno, kakor da so na promenadi, pred vsiljivci pa jih varujeta *policaja*.

Vse druge šjeme nastopajo kakor velika družina dveh tradicionalnih likov *ta starega* in *ta stare*,¹⁷ v Vrbici *uoče* in *moma*. V sprevodu podložnikov, tj. *ta črnih šjem*, sta vodilni šjemi, dostojanstvenega videza. Uoča ni zgrbljen starec, pač pa z velikostjo, pokončno držo in rahlo šepajočo hojo nastopa kot vodja družine, njegovo naličje pa izžareva modrost. Na prsih se mu svetijo vojaška odlikovanja, oblečen je v stara zakrpana oblačila (*posflikane hlače in jakéto*), v *čičmah* (= škornjih), spod širokokrajnega klobuka v štrenah visijo dolgi lasje, obraz pa mu zakriva velika bledorjava larfa z do pasu segajočo brado. V pisano zakrpano *kitlo* in črno jopo oblečeni *momí*, v starih volnenih *kocétah* in *šolneh* na nogah, zakriva obraz *skrčena* (= zgubana) *larfa*, čez njo črn *fečou* (ruta). Držita se *pod rame* in se opirata vsak na svojo *krváľjo*. Zanju je značilna zelo velika, pisana in raztrgana, še iz starih časov podedovana *marela* z bambusovim ogrodjem, na katero so navešeni tudi koščki živalskih kož.

Posebna skupina so orači: plug z lesenimi križovatimi kolesi vlečeta siv in rjav *osel*, poganja pa ju *gonjač*, ki naj bi bila navadno ženska, največkrat oblečena v Istrijanko, z grdo larfo čez obraz, na glavi črno-bel *fečou*, čez kiklo *fertoh*, povrh pa *lajblc*, z desne rame ji na levo visi torba, obuta je v debele volnene *kocéte* in *gumaste čevlje* (= škornje), v rokah ima palico. In zakaj sta že od leta 1935, kakor kaže stara fotografija, v plug vprežena ravno osla, ki sta navadno tovorna, ne pa vlečna žival? Domačini ju povezujejo z bližino Istre, od koder so pred *oljčno nedeljo* Istrijanke z osli tvorile vino in oljke: ljudem se je baje ta živalica že tedaj zelo prikupila in namesto vola (*bovidna maska*), ki je sicer priljubljena pustna žival, med vrbiškimi šjemami pa ga ne srečamo, so v plug vpregli dva osla. Za plugom se opoteka *orač*, – trebušast, velik kmet, v prekratkih pokrpanih hlačah z *rámncami*, na glavi velik slamnik s pušeljcem, na nogah stare *kocéte*, podkované *čičme*, čeznje pa *onúče*, sledi mu *cépar s cépom* in snopom pod roko, na obrazu pa ima larfo z dolgimi *mustáfami* (brke), oblečen je v rjave hlače, *križasto* (karirasto) srajco, čeznje rjavo *jakéto*, obut pa v zelene gumaste škornje; v novjšem

¹⁷ Liki *starcev* (navadno v paru kot *ta star* in *ta stara*) sodijo med najbolj priljubljene maske; najdemo jih pri skoraj vseh slovanskih narodih od Rusije, Poljske, Češke, na Balkanu do Romunije, Bolgarije in Grčije, posebno pa v alpskih krajih Italije, Švice, Francije, tako tudi na Slovenskem. (gl. Kuret, Liki »starcev« med maskami jugovzhodne in srednje Evrope. *Traditiones* 10–12, 1984). Navadno jih povezujejo s kultom prednikov. Ta star in ta stara lahko nastopata vsak posebej ali pa v paru; sta ali usmiljenja vredna, razcapana, grbasta, ali pa smeh zbujajoča pijanica.

času so mu na hrbet obesili lesen koš s slamo, na njem pa napis: *kmet prazno slamo mlati*. Ne manjka *karabóčar*-, tj. pastir z *mustafami*, ki poka s *karabočem*, 3–4 m dolgo palico z dvometerskim jermenom. Tu je še nekaj kmetov in kmetic, s poljedelskim orodjem in s košarami, *pétljarca*, ki *petlja* (prosjači) med ljudmi, baba, ki svojega moža nosi v košu, neroden, s slamo ali kakšnim sodobnejšim materialom natlačen *napeštánc*, *velíka ženska*, ki za pol telesa štrli v višino, predstavniki raznih poklicev (šuštar s svojim orodjem in posebnim šuštarskim stolčkom, kramar, poštar, slikar oz. fotograf, *rajfenkirar*, *policaý ipd.*), med njimi tudi bledoličen, plešast pater - *kapcírar*, dva hudiča in *cuprnica*, na čelu spreveda mož s praporom, na katerem je izvezen šjemski emblem – podoba belega lovca in seveda *muzikanti*, med katerimi je po svoji iznajdljivosti posebno zanimiv harmonikar; na hrbtu nosi tamburin, ki ga posebna naprava povezuje z nogo, da lahko z udarci spremlja svoje igranje.

Kot prvi za transparentno se samostojno počasi pomika *bršljánar* – v Vrbiči edina fitomorfna maska; za razloček od cerkljanskega, katerega obleka je pošita izključno z bršljanovimi listi, so na obleko in širokokrajni slammik vrbiškega *bršljánarja* na gosto prišite navzdol obrnjene bršljanove vejice, med katerimi skriva tudi doma narejeno »pustno glasbilo« – lončeni bas: na vrat lončene posode brez dna napnejo opno iz ovčje kože, skoz sredino potegnejo s smolo prepojeno čevljarsko dreto, iz katere bršljanar s sunkovitimi gibi izvablja brundajoče glasove.

Posebna skupina šjem iz vsakdanjega življenja je povezana z dejavnostjo v snežniških gozdovih. Poleg gozdnih delavcev (vsi so oblečeni v prave poklicne uniforme z vsemi potrebnimi rekviziti), drvarjev in logarjev je nepogrešljiv *jager*; z dobrodušno larfo, z lovskim nahrbtnikom, s katerega visijo zajčje kože, in lovskim rogom, s puško in z daljnogledom, skozi katerega od časa do časa »pogledajo« izbuljene oči. Prav opazovanje divjadi skoz ta daljnogled, streljanje in »padanje« *srnjaka*, *srne* in *jelena* ob vsakem strelu, zbudi veliko zabave in smeha. Medtem ko divjad sama teka naokrog, pa so druge živali vključene vsaka v svojo skupino: *osli* pri oračih, *medveda* vodi *cigan* s činelami, spremlja ga lepa *ciganka*, ki potresa z obročem, na katerem so kraguljčki, *šejk*, *beduin*, včasih *črnc*, pa *kamelo*. Kamela je v sprevedu prvič nastopila leta 1952. Kot spomin na služenje v italijanski vojski v nekdanji Abesiniji si jo je zamislil mizar Vinko *Raspor*. Iz vrbovih in močnejših leskovih vej (danes iz žice) je naredil ogrodje, ga prekril z žakljevino, ki so jo pozneje zamenjali s *ta lepo koperto* (pregrinjalo) iz pliša. Čez žičnato ogrodje glave potegnejo blago ali umetno usnje, v gobcu, iz katerega moli šop sena, ima kamela *g(h)ojzdo* (uzdo), na njej pa povodec. Za oči služita žogici, na grbi pa je pritrjen v zlat papir zavit tovor. Fanta, ki sta skrita pod pregrinjalom in nosita kamelo, morata biti zelo spretna, da se ujameta v koraku, saj pot vidi samo prvi, drugi mu mora zaupati. Da sta nosača kamele lahko pogasila žejo, seveda z vinom, ki so ga šjemam ponujali vaščani, so izumili posebno napravo: skozi kamelin gobec so k vsakemu nosaču napeljali cevko, da je lahko srkal pijačo. Razumljivo, da je prvi spil vedno več kot zadnji, saj je bila pri njem pot od posode do ust krajša. Temu primerno pa je potem gonjač, ki je kamelo vodil, z njo imel veliko več posla. Leta 1968 se je šjemam, tudi pod vplivom »vojaškega« spoznavanja eksotičnih dežel, in zato, ker je v Vrbiči živel mož, ki je bil posebno nadarjen za izdelovanje živalskih mask, pridružila še *opica*.

Največ vrišča in smeha pa povzročata oba *hudiča*: oblečena sta v črne hlače in jopo, ki se povsem prilegata telesu, čez eno ramo do pasu in okoli njega imata pritrjeno verigo, na katero so navezani kraguljčki. Iz devetih, v črno usnje povitih žic (po tri so združene v obroč okoli vsake noge in tri v sredini), je rep v razkoraku speljan nazaj, valovito zavrt navzgor in se konča s čopom žime. Črna larfa z rdečim jezikom, belimi

zobmi in resastimi močnimi obrvmi, pri enem hudiču s *špičastim* nosom in vrabčjimi krili namesto ušes, pri drugem pa s *tumpastim* nosom in govejimi ušesi z žimo na vrhu, je prišita na črno kučmo; pod njo je vstavljena plošča na katero so pritrjeni rdeči rogovi. Njuna družabnica in preganjalka je *cuprnica* z brezovo metlo.

Največja posebnost vrbiških šjem pa sta, kakor ju sami imenujejo – *paradna lika: bel in črn louc*, ki s preobleko že navzven izžarevata ambivalentnost antropomorfne maske z živalskim naličjem. Lahko ju razumemo kot nasprotujoča si pola, kot simbolni boj med svetlobo in temo, med zimo in poletjem, med dobrim in zlim, med začetkom in koncem, torej med življenjem in smrtjo. V njiju odseva tudi dvojnost celotne šemske skupine: ta belih in ta črnih šjem. Oba sta oblečena v hlače iz žaklovine, porisane z navpičnimi živordečimi in črnimi progami, čez ramena jima visita *prvi in zadnji tal* strojene ovčje kože z enoletno dlako, belemu svetla, črnemu pa temna; prepasana sta s *konópom* (vrvjo) na katerem visijo po trije zvonci: večji zadaj, dva ob straneh. Nekaj posebnega pa sta njuni ovčji (svetla in temna) *kapi*, pokrivali, ki sta obenem larfi: medtem ko se pri črnem kapa zoži in podaljša v en sam, skoraj meter visok *tourn*, pa se pri belem razcepi v dva, ki se na koncu končata s črnimi *cofli*. Pred leti so bili turni gibljivi, pri teku so nihali, kar se lepo vidi na starejših filmskih posnetkih. Kože so bile verjetno potegnjene čez ogrodje iz šib oz. vrbovih palic, danes je *grešt*¹⁸ stabilen, zato pa kapa verjetno težja in si jo morata fanta (navadno sta med največjimi v vasi), pod rameni dobro pritrčiti. Naličji spominjata na divjo mačko ali na risa: rdeče obrobline odprtine za oči poudarjajo pri belem izrazite črne, pri črnem pa bele obrvi, narejene iz konjske grive. Spod rdečega nosu visijo dolgi brki, pod njimi je videti ostre bele, nekoč iz kartona, danes iz plastike narejene zobe, ki stiskajo rdeč jezik. Medtem ko ima črn v rokah *krvaljo*, ki jo med tekom z obema rokama vodoravno drži pred seboj, pa ima bel *louc* velike lesene klešče, s katerimi lovi otroke in dekleta, da jih pomaže s sajastimi rokami.

Med vrbiškimi šjemami ne bomo srečali resnično grozljivih mask. Tudi oba lovca, varuha skupine, s prijazno larfo divje mačke in s svojim nastopom zbudita v ljudeh več simpatij kakor pa odpora in strahu.

* * *

»Nemo gledališče«

Posebnost vrbiškega pustovanja je ustaljen scenarij tridnevnega dogajanja. Nedeljsko dopoldne z uprizoritvijo pantomimične predstave, ki ji posrečeno pravijo *nemo gledališče*, je v prvi vrsti namenjeno domačinom. Pravijo, da najlepše zaigrajo doma, saj tu »imamo plac in imamo čas«; šele popoldne po tradiciji obišejo tudi Ilirsko Bistrico, kjer si zadnja leta občinsko turistično društvo prizadeva povezati pustne skupine iz okoliških krajev v lokalno karnevalsko prireditev; šele v terek je *poberija*, ko sicer v pustnih preoblekah, vendar brez obraznih naličij, po hišah pobirajo darove za večerno *fešto*, v sredo pa se poslovijo od veselih pustnih dni in norčij in *pusta pokopljejo*.

Tišino nedeljskega dopoldneva, v kateri je čutiti napeto pričakovanje, zmoti enakomerno pozvanjanje zvoncev – *bel louc* začne svoj ritmični obredni tek po vasi. Z razprtimi lesenimi kleščami na rami, pokončno, z drobnimi, stopicajočimi koraki naredi prvi krog okoli vaškega korita, ga razširi po trgu, se spusti v dolnji konec vasi in se vrne na izhodiščni kraj. S tem simbolnim tekom da znamenje za začetek pustnega praznovanja: z vseh ulic se začno proti

¹⁸ *grešt* < iz nem. das Gerüst = ogrodje.

Beu in črn louc. (Pustna nedelja 2003). Foto: H. Ložar - Podlogar

Bele šjeme, za njimi Munc in Munka. (Pustna nedelja 2003). Foto: H. Ložar - Podlogar

Bršljanar, zadaj orači z osli in gonjačem. (Pust 2002). Foto: H. Ložar - Podlogar

vaškemu koritu, – prvemu prizorišču predstave, zgrinjati šjemske skupine in posamezniki, ki niso vezani na določeno skupino in lahko prosto tekajo naokoli, izvajajo svoje vragolije, ustvarjajo nemir in poskrbijo za vrišč in smeh. Najzabavnejši šjemi sta oba hudiča, ki po vasi preganjata otroke in se spoprijemata s svojo izzivalko coprnico. Z zgornjega konca vasi prihaja *bršljanar*, za njim pa šepajoča *uoča* in *moma*, ki vodita svojo delavno družino od oračev do vseh poljskih delavcev. Vsak nosi svoje orodje in brez besed »opravlja« svoje delo: orači orjejo, grabljice grabijo, cepar s cepom udarja po snopu, karabočar poka z bičem, *karabočem*, kmetice po tleh razgrinjajo velike prte, nanje razvrstijo žlice in vilice in na sredo postavijo skledo, s *krompirjem v zidovanci* (z ocvirki zabeljen krompir in zelje). Z ene strani pridejo gozdni delavci in se lotijo svojega dela: logar meri debelino električnega

Larfi hudičev in coprnica. (Pustna nedelja 2003). Foto: H. Ložar - Podlogar

Uoč in moma. (Pustna nedelja, 2003). Foto: H. Ložar - Podlogar

Kamela z gonjačem. (Pustna nedelja 2003). Foto H. Ložar - Podlogar

droga, žagarja se pripravljata, da ga bosta požagala, drvar na tnalu seka klade in pripravlja drva. Lovec okolico opazuje skozi daljnogled, sledi divjadi, ustrelji in se k padlemu jelenu ali srnjaku previdno približa v izredni igralski pozi, da bi se prepričal, ali je dobro zadel in ko se žival premakne, prestrašen odskoči. Iz druge ulice prihajata ciganka in cigan z medvedom, za njima, kakšen kramar ali ribničan, ki okoli stoječim »prodaja« svojo robo, pa fotograf, ki ponuja svoje storitve, in še kdo. Iz daljave se počasi približuje kamela z beduinom v vlogi goniča in s spremljevalcem, preoblečenim v črnca. Kot zadnja skupina pridejo v sprevodu elegantne ta bele šjeme, med njimi zadnja Munc in Munka. Mirno se pridružijo svojim »podložnikom« in se vsi skupaj sprehajajo okoli vaškega korita. Ob sprevodu, s piščalko v ustih in prometnim loparčkom v rokah, delata red policajja. Nad vsemi pa neutrudno, v enakomernem teku in z ritmičnim pozvanjanjem, bedita oba lovca, ki krožita okoli skupine in po potrebi, da pred vsiljivci ubranita šjemsko skupino, uporabita tudi svoje orodje: bel lesene kleščice, s katerimi lahko od daleč ujame nepridiprava pa tudi kakšno dekle, črni pa dolgo, na zgornjem koncu zakrivljeno palico, kraljjo. Ko se obema lovčema zdi, da sta izčrpala svoj spored, se vštric postavita na zgornji del trga in začneta na mestu ritmično poskakovati. To je znak šjemam in policajema, da začneta šjeme razvrščati za skupno fotografiranje – pač po zgledu fotografije, ki jim je edina ostala kot zgodovinski dokaz tradicije.

Šjeme se nato uvrstijo v skupni sprevod in »ta gosposke« zdaj zasedejo prvo mesto, takoj za praporjem. Z vaškega središča ob vodnem koritu se odpravijo v Dolnji kraj, kjer bodo predstavo ponovili. In kakor je bel louc z obrednim tekom simbolno oznanil začetek praznovanja in priklical druge šjeme v vaško središče, je zdaj črni louc tisti, ki je zadnji zapustil prizorišče neme predstave in s tem potrdil eno prej omenjenih ambivalenc obeh glavnih protagonistov, namreč: *začetek in konec*.

V Ilirsko Bistrico so šli zgodaj popoldne. Čeprav je oddaljena kar 4 kilometre, so nekoč šli v sprevodu peš, pod budnim očesom ošemanega policajja. Danes se do šole, kjer se preoblečejo, pripeljejo s kombiji in avtomobili. Obisk svoje občine je ostal tradicija, tudi še iz časov, ko tam ni bilo pustnega karnevala, ki pa tudi danes ni kaj več kakor sprevod nekaj šemskih skupin iz okoliških vasi, od tradicionalnih pa se ga poleg vrbiških šjem udeležijo le še podgrajski škoromati. Ko se šjeme vračajo z gostovanj, se vedno, kot zahvala za denarno podporo, ustavijo v gostilni *Kudra* v Vrbovem.

Obredni tek belega louca (Pustna nedelja 2003). Foto: H. Ložar - Podlogar

Skupinska slika. (Pustna nedelja 2003). Foto: H. Ložar - Podlogar

Poberija

Pustna nedelja v Vrbici ni bila nikoli povezana z obiskom hiš oz. domačij in s pobiranjem darov. Spominjajo se časov, ko je bila *poberija* šele v sredo. Ker pa je pepelnična sreda začetek postnega časa, ko naj bi se končalo pustno veselje in je na ta dan za verne zapovedan strogi post, klobase pa so od nekdaj tradicionalni dar, so tudi vrbiške šjeme, šaljivo so rekly, da *zaradi ljubega miru*, predstavile poberijo na torek. Vas ima 40 hiš in prav nobene ne smejo izpustiti, saj po starem verovanju šeme prinašajo srečo za vse leto. Vrbiške šjeme za poberijo snamejo svoje larfe in si obraz le malo olišejo, ostanejo pa v šemski preobleki. Tudi oba lovca snameta kapi, obdržita pa drugo opravo, skupaj z zvonci, da se po vasi sliši, pri kateri hiši se mudijo. Pravijo, da se ob obdarovanju obraz mora videti, da ljudje vedo, komu darujejo. Obrazno naličje obdržita le uoče in moma, kot vodji te velike, revne družine, ki mora prositi za milodare. Toda vse, kar pri posamični hiši dobijo, je natančno zapisano v veliko debelo knjigo (formata A3), ki ima na usnjenih platnicah upodobljena »paradna«¹ protagonist – oba lovca, in je bila narejena posebej za arhiv Kulturnega društva *Vrbiške šjeme*. V knjigi je vsaki hiši, označeni s hišno številko, namenjeno več strani, pač za vpise več let. Vpisi vsebujejo podatke, kdo od domačih je bil v času šjemskega obiska doma, kaj je daroval (npr. jajca, klobase, kruh, krofe, potice, pijačo) in koliko denarja je prispeval. Potem ko obišejo vseh štirideset hiš, do vrha napolnijo več ogromnih jerbasov, od katerih morata vsakega nositi po dva močna fanta, napolnijo pa tudi več velikih posod za vino. Obhodnike spremlja muzikant, ki v vsaki hiši zaigra, šjeme pa zoplešejo z gospodinjo, gospodarjem ali z domačimi deklety. Iz časov, ko so pobirali še na pepelnično sredo, je ostal tudi *pepeličar*, ki je *pepeličil* – v vsaki hiši je domače posul s pepelom. Zvečer v stari zapuščeni kasarni za vse pripravijo veliko *fešto* s plesom, ki traja vse do jutranjih ur.

Na pepelnico pusta zaklenejo

Na *pepelnico* pa so nekoč, istočasno s poberijo, kadar v vasi do pusta ni bilo poroke, tudi *ploh vlekli* – navadno so vzeli *jančevega* t.j. topolov ploh (topol = janc), na katerega so za vlačenje pritrčili verigo; najstarejši samski fant se je moral *ujarmit* – nataktniti si je moral jarm in za pobirači vleči ploh. Danes ploha ne vlečejo več, menijo pa, da bi bilo dobro oživiti tudi to šego. Ostal pa je na pepelnico pustov pokop. Pogrebci se, oblečeni v pustna oblačila, vendar čistih, tudi ne olisanih obrazov, uvrstijo v pogrebni sprevod. Z elekričnega droga ob glavni cesti snamejo *napeštánca*, nagačeno lutko, ki je vse pustne dni opozarjala na vrbiške šjeme. Po obsodbi ga ustrelijo in nato sežgejo.

Tako v Vrbici velja, da pusta »na pepelnico zaklenejo, na štefanovo pa odklenejo«, ko se prvič zbere organizacijski odbor in se začno pogovori o prihodnjem šemanju.

Prireditev v Vrbici skoz desetletja ostaja posebna pantomimična predstava, karikiran povzetek vsakdanjega življenja, ne pa karnevalsko smešenje osebnosti, bodisi lokalnih ali državniških veljakov, v kar se je spremenilo marsikatero pustno praznovanje. Vrbičani ohranjajo svojo tradicijo, zvesto se držijo domačega izročila in ne posegajo po stereotipnih zamislih sodobnega časa.

Zadnja leta v svoje načrte vključujejo tudi predstavitev v enem ali drugem večjem slovenskem kraju – predvsem zaradi promocije, da bi končno ljudje le prišli pogledat »v tisti kraj od koder smo«. Morda pa bo prav ta prvi zapis v strokovni literaturi pripomogel k načrtnem raziskovanju tudi krajev tostran Brkinov.